

***Messuskýringar: Norrøne messeforklaringer i norsk oversettelse.* Red. Kristin Norseth, oversettelse av Elise Kleivane, innledning ved Sigurd Hareide. Oslo: St. Olav forlag, 2014. 230 s.**

ANMELDELSE VED KIRSTEN M. BERG

Da kirkehistoriker Oluf Kolsruds *Messuskýringar: Liturgisk symbolik frå den norsk-islandske kyrkja i millomalderen* utkom posthumt i 1952, var det uten innholdsfortegnelse, innledning, kommentarer, og noteapparat. Transkripsjonen av tekstene lå nært opp til bokstavformene i håndskriftene, men med oppløste forkortinger, og de som først og fremst har brukt boka, er trolig norrønfilologer med interesse for middelalderens religiøse litteratur, og ikke kirkehistorikere. Når hele Kolsruds samling nå er oversatt til moderne norsk, er dette materialet omsider gjort tilgjengelig for forskere uten hans brede filologiske kompetanse, og, ifølge forordet, det forskningsprosjekt han påbegynte tidlig på 1900-tallet endelig sluttført. *Messuskýringar: Norrøne messeforklaringer i norsk oversettelse* er tilegnet Jan Henrik Schumacher, tidligere førsteamanuensis i kirkehistorie ved Det teologiske Menighetsfakultet, og ble presentert som et festskrift ved hans avskjedsforelesning 5. mars 2014. Dermed antydes kanskje også hvem som er bokas fremste målgruppe.

Boka faller i to deler. Foruten selve oversettelsen, utført av norrønfilologen Elise Kleivane, inneholder første del en innledning som redegjør for middelalderens messefeiring og for de allegoriske tolkningene av messen, skrevet av cand.theol. Sigurd Hareide, samt kommentarer til oversettelsen og håndskriftene, som de to har samarbeidet om. I andre del finner vi en forskerprofil over Jan Schumacher, skrevet av hans venn og kollega Oskar Skarsaune, og en bibliografi over hans vitenskapelige produksjon, utarbeidet av biblioteksjef ved MF, Elna Strandheim. Boka er altså resultat av et nært samarbeid mellom kirkehistorie og norrøn filologi, og er utgitt i samarbeid med Instituttet for sammenlignende kulturforskning.

Det tverrfaglige samarbeid bokas tilblivelsesprosess har krevd, avspeiler på sett og vis Jan Schumachers egen faglige utvikling og orientering. Hvorfor Kolsruds *Messuskýringar* nå kommer ut i en teologisk festskriftinnpakning, utgitt på St. Olav forlag, framgår kanskje best av Skarsaunes elegante forskerportrett (s. 189–205), som tilbyr en god introduksjon til den kirkehistoriske interessen for disse tekstene. Derfor vil jeg også åpne med en gjennomgang av dette kapitlet. Skarsaune redegjør her for hvordan Schumachers kritikk av den tradisjonelle kirkehistorieskrivningen og den

historisk-kritiske bibeltolkningen, førte ham i retning av Annales-skolens mentalitets-historie og eldre tiders, særlig middelalderens, tolkningstradisjon. Schumacher søkte et nytt teorikonsept for kirkehistoriefaget, der vanlige menneskers oppfatning av tilværelsen stod i sentrum, og orienterte seg etter hvert ut over de tradisjonelle fag-grensene, mot litteraturvitenskap, sosialvitenskap og arkeologi, og mot andre typer tekster enn de systematisk-teologiske, nemlig juridiske, narrative og liturgiske tekster. Disse måtte ikke bare studeres for sin historiske kildeverdi, mente han, men med tanke på sin litterære og mentalitetshistoriske verdi. Slik Schumacher så det, handlet middelalderens fromhet ikke om teoretiske lærebygninger, men om praksis. Liturgiske tekster er performative. De beskriver en rituell praksis der ordene skaper en virkelighet. Studert på sine egne premisser åpner de en dør på gløtt til den store, sammenhengende fortelling middelaldermennesket, både leg og lærd, forstod seg selv som en del av, den fortelling som utgjorde deres livshorisont. De norrøne messefor-klaringene representerer altså langt mer enn litt, for den moderne leser, sære mid-delalderlige allegoriseringer. De handler om tolkninger av sentrale ritualer, om en praksis som formet menneskenes tilværelse. På denne måten gir de oss et unikt inn-syn i middelalderens fromhet og forestillingsverden. Samtidig som Skarsaune skis-serer Schumachers forskerliv, skisserer han de teoretiske rammene for hans interesse for de norrøne ritualforklaringene og plasserer dermed disse tekstene i et mer inter-essant perspektiv, i alle fall for denne leseren. Med denne ballasten forstår jeg godt hvorfor boka kommer ut som et festskrift til Schumacher, og hvorfor det var så viktig for ham at flere forskere skulle få tilgang til disse tekstene. Samtidig føler jeg meg bedre rustet til selv å gå løs på dette materialet.

Sigurd Hareides «Meningsfull messe. Om messen i middelalderen og de allegoriske messeforklaringene» (s. 9–53), tilbyr en gjennomgang av søndagsmessens liturgi og de allegoriske tolkningene av denne, og er dermed ikke en introduksjon til oversettelsen av Kolsruds samling som sådan. Kapitlet kommenterer egentlig bare fem av de åtte forklaringene hos Kolsrud. De tre øvrige, som behandler tidebønnene, kirkesymbolikk, embetsgrader og liturgiske funksjoner, har en litt løsere tilknytning til messeritualet og er derfor holdt utenfor. Hareide tar utgangspunkt i den moderne kritikken av middelalderens messe, både fra protestantisk og katolsk hold, som hevder at den latinske messeliturgen var uforståelig for folk flest, og at lekfolket bare var passive tilskuere. Opp mot denne setter han den kirkehistoriske forskningstradisjon Schumacher representerer, der messen betraktes som en sentral sosial realitet, et ritual som ved hjelp av visse strategier kunne gjøres forståelig og meningsfullt uten at man gikk veien om en oversettelse av messens sanger og bønner. Når messeritualet ble tolket allegorisk, som en framstilling av Jesu liv fra inkarnasjon til oppstandelse,

kunne lekfolket, gjennom prestenes undervisning, forstå seg selv som vitner til, og deltakere i, selve frelseshistorien. Slik kunne messen bli meningsfull likevel, mener han. Han skisserer videre den kontinentale bakgrunnen for de norrøne messeforklaringene, fra Amalarius av Metz på 800-tallet til William Durandus på slutten av 1200-tallet. Deretter tar han opp sentrale begrep i tilknytning til messen før og etter reformasjonen. En oversikt over søndagsmessens faste og variable ledd (s. 26–27) danner overgangen til en redegjørelse for forskjellene mellom søndagsmessen og messen på andre helligdager og på vanlige hverdager. Til slutt følger en mer detaljert framstilling av søndagsmessen og hvordan de ulike leddene ble tolket allegorisk.

Kolsruds *Messuskýringar* byr på store utfordringer for en oversetter, og Elise Kleivane har, så langt jeg kan se, levert et solid stykke arbeid her. Jeg har ikke kontrollert hele oversettelsen, men bare gjort visse stikkprøver og sjekket dem mot Kolsruds utgave. Det vil selvsagt alltid være detaljer som kan diskuteres i en oversettelse, så også her,¹ men der ulike lesninger er mulige, gjør Kleivane som regel rede for disse i fotnotene, og begrunner de valg hun har gjort i oversettelsen. Der hun har mistenkt feillesning hos Kolsrud, har hun konsultert håndskriftene, og hun har på flere punkter kunnet korrigere hans lesninger. Alle sidebytter i Kolsruds utgave er dessuten markert, slik at en norrønkyndig leser selv lett kan kontrollere oversettelsen mot denne.

I “Kommentar til oversettelsen, manuskriptene og innholdet” (s. 155–185) gjør Hareide og Kleivane rede for hvilke håndskrifter Kolsrud benyttet, dateringen av disse, proveniensen, og hvordan de fordeler seg på de åtte forklaringene. De kommenterer også den grafiske utformingen av de oversatte tekstene og særlige problemer i tilknytning til oversettelsen, slik som ordvalg og syntaks. Deretter følger detaljerte redegjørelser for hvilke håndskrifter de enkelte forklaringene er basert på, hvordan de er angitt i Kolsruds utgave, og hvilke håndskrifter som er fulgt i oversettelsen når det finnes flere tekstvitner.

For en filolog med interesse for middelalderens noe forsømte kirkelige litteratur, er denne utgivelsen svært velkommen. Her får man uvurderlig hjelp med viktig bakgrunnsstoff og sentral terminologi som gjør navigeringen i tekstene betydelig mye enklere. Den lesehjelp oversettelsen tilbyr, er heller ikke å forakte. Boka har dermed ikke bare gjort de norrøne messeforklaringene lettere tilgjengelig for Kolsruds, og Jan Schumachers, egne fagfeller, og for en interessert allmennhet, men også for norrønfilologer som arbeider med tilgrensende emner.

¹ For eksempel når *hofuðkennimenn* på s. 65 oversettes med “ypparlege prestar”.

Om en bok skal være klar til en bestemt dato, kan man lett havne i tidsnød i innspurten, særlig om flere forfattere er involvert. Det kan kanskje forklare noen av svakhetene ved boka, men ikke alle lar seg unnskyldte med dette argumentet.

I innledningen (s. 12) blir det presisert at man har valgt en smalere definisjon av begrepet «messuskýring» (messeforklaring) enn hva Kolsrud satte som tittel for sin utgave. Denne avgrensningen er forståelig ettersom oppgaven ellers ville ha blitt mer omfattende, og den er kanskje også et bevisst valg med tanke på bokas mest umiddelbare målgruppe, men samtidig gir den innledningen en viss slagside i forhold til de oversatte forklaringene som helhet. Selv om vi blir gjort oppmerksom på, litt i forbifarten, at messeforklaringene i Amalarius av Metz' og Durandus' verk inngår i et mer omfattende allegorisk univers, kunne dette perspektivet med fordel ha vært tatt bedre vare på, slik at alle forklaringer Kolsrud inkluderte i sin samling kunne ha vært satt inn i sin rette kontekst. Durandus' *Rationale divinatorum officiorum* tar for eksempel opp kirkehusets symbolikk med tilsvarende allegoriseringer som de vi finner i Stavkirkeprekenen, dvs. Forklaring VII, i nær tilknytning til selve messeliturgien. Det samme gjelder Honorius Augustodunensis. I *Gemma animæ* tar han først for seg kirkens ministranter, liturgiske klær og annet utstyr, dernest selve messeliturgien, før han behandler gudshusets symbolikk.² Denne rammen, som muligens har styrt Kolsruds tekstutvalg, tapes av syne i denne boka. Dermed kommer messeforklaringen til å framstå som en isolert sjanger, og ikke som del av en større liturgisymbolisk helhet.

Avgrensningen fører også til at det oversatte materialet framstår som mer enhetlig enn hva det faktisk er. I innledningen framheves det flere ganger at forklaringene er henvendt både til presteskaper og indirekte, gjennom deres undervisning, til allmennheten. La være at argumentasjonen kanskje ikke er helt overbevisende på dette punktet – Skarsaune tar opp den gamle debatten mellom Fredrik Paasche og Edvard Bull om skillet mellom elite og allmue i middelalderen (s. 202), og innledningen kunne ha tjent på en krysshenvisning her – men når Forklaring V (fra AM 435 12mo), som tar for seg variasjonen i messen og tidebønnene i løpet av kirkeåret, nevner “allmugen av ulærde menneske” som søker til kirken på søndager og høytidsdager, og dessuten aldri oversetter latinske sitat, kan man vanskelig konkludere med annet enn at i alle fall denne forklaringen har rettet seg til en litt mer elitistisk gruppe. Men så faller den altså lempelig utenfor den smale definisjonen av begrepet. Og dermed faller den vel egentlig også utenfor bokas tittel?

² Jeg stusser forresten litt over at Honorius overhodet ikke er nevnt i den korte historiske oversikten, men bare i kommentarene til Forklaring I, siden han åpenbart hadde en mer direkte innflytelse på de norrøne messeforklaringene enn hva både Amalarius og Durandus hadde.

Her og der halter argumentasjonen, og slutningene framstår noen ganger mer som løse påstander enn som godt underbygde konklusjoner. På s. 175 hevdes det for eksempel, med henvisning til Huizinga, og en fotnote som sier "Jf. innledningsartikkelen",³ at Forklaring VI, "med sitt veldige fokus på tall" er representativ for "senmiddelalderens høst" og "symbolismens avblomstring". Det er heller tvilsomt. Flere av prekenene i de norrøne homiliebøkene er strukturert over tall, eller inneholder nummererte lister som strukturerer deler av prekenen, men selve prinsippet er mye eldre. På 1100-tallet blir det satt mer i system, særlig innenfor de første skolene, der det blir brukt til å systematisere elementær kateketisk kunnskap, slikt som alle prester burde kjenne til. En typisk representant for denne pedagogiske metoden er William de Montibus (d. 1213) som underviste kommende prester ved katedralskolen i Lincoln i England. Hans verk *Numerale*, som er en innføringsbok i teologi, ordner sentralt teologisk lærestoff omkring tallene fra 1 til 12.⁴

En viss opphengthet i dateringen av det eldste håndskriftfragmentet Kolsrud benyttet, AM 237 a fol. fra ca. 1150, som inneholder deler av Stavkirkeprekenen (Forklaring VII), har ført til visse inkonsekvenser, og til og med en direkte feil. På s. 11 kan det se ut som om man påstår at messeforklaringer er bevart i norrøn oversettelse fra ca. 1150, men holder man seg strikt til den smale definisjonen av begrepet som er etablert, der Stavkirkeprekenen holdes utenfor, er det vel ikke grunnlag for å hevde at det finnes messeforklaringer på norrønt før ca. 1200, med de to homiliebøkene. Dette er kanskje flisespikkeri, men når selveste *Islandsk homiliebok* (Holm perg 15 4to), som i ONP er datert til ca. 1200, på s. 158 dateres til ca. 1150, er det vanskeligere å unnskyldes. Oversikten rett nedenfor har riktignok korrekt datering, men dette burde fagkontrollen ha fanget opp.

Jeg har ovenfor antydnet at jeg sakner krysshenvisninger, eller at de henvisninger som finnes ofte er svært upresise. I fotnotene til oversettelsen henvises det for eksempel flere ganger bare til innledningen, men uten sidetall, eller til tidligere eller seinere fotnoter, men uten at fotnotenummer er oppgitt. Visse saker blir også hengende litt i løse lufta. Denne leseren vil i alle fall gjerne vite hvilket «stort, nytt korpus av latinske liturgiske utlegninger av Amalarus det siktes til på s. 13. Det er ikke oppgitt noe sted. Eneste mulige henvisning er til en sekundærkilde i en fotnote. Vi får også vite at det finnes andre norrøne håndskrifter med tilsvarende innhold (s. 159), men ikke hvilke håndskrifter det dreier seg om, eller hva slags forklaringer det

³ Sidenummer er ikke oppgitt, men det må gjelde s. 16, som ikke nevner noe om at tall skal være karakteristisk for symbolismens avblomstring.

⁴ Se Joseph Goering, *William de Montibus (c. 1140–1213): The Schools and the Literature of Pastoral Care*. Studies and Texts 108. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1992.

er snakk om. Her kunne man i det minste ha spandert en fotnote med nærmere opplysninger.

En noe underlig ombrekkingsfeil kan trolig forklares med tidsnød. Kommentarene til Forklaring II slutter høyt oppe på s. 170, og på s. 171–172 er det satt inn en oversikt over tidebønnene som ikke er introdusert i den foregående teksten. Den blir dermed stående som et løsrevet, innskutt blad, selv om den tematisk hører sammen med Forklaring II. Øverst på s. 173 fortsetter så kommentarene igjen med Forklaring III.

En del språklige svakheter forekommer også, særlig i innledningen og kommentardelen. Dette gjør at boka framstår som språklig ujevn. Man må selvsagt forvente visse ulikheter i stil og uttrykksmåte når flere forfattere er involvert, men direkte språkfeil bør likevel kunne unngås. Når presten på s. 167 “gjør seg klar til messe og en komplett og grundig messeforklaring” virker det litt underlig. En mer oppmerksom kommatering hadde kunnet underlette lesningen også flere andre steder. Det finnes en del eksempler på feil og uklarheter i henvisninger med pronomen, for eksempel “det eldste [manuskriptet] ... *den* yngste” (s. 176). Dessuten er *ennå* ikke et gradsadverb, men et tidsadverb, og derfor heter det *enda større* (s. 177). Når forfatterne på s. 162 skriver at “Vi har ønsket å *ligge* nær den norrøne teksten i oversettelsen” (min kursivering), får jeg assosiasjoner til Bergens-dialekten. Tekstbindingen er også svak flere steder. Øverst på s. 42 henger jeg for eksempel ikke riktig med på hvilken bok det er som flyttes hvor og når.

Det er synd at en så viktig utgivelse skjemmes av slike feil, men trass i sprikende kvalitet og haltende struktur er denne boka likevel et velkomment bidrag til den sparsomme forskningslitteraturen om middelalderens liturgiske symbolikk.

Kirsten M. Berg
Universitetet i Turku,
Finland